

УДК 159.9(01)

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.5-1.7>**О. А. Мельник**кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
докторант кафедри психології розвитку факультету психології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПСИХОЛОГІЯ ЯК НАУКА ПРО ПСИХІКУ І ПСИХІЧНИЙ РОЗВИТОК У КУРСІ, ЯКИЙ ЧИТАВ ПРЕДСТАВНИК КИЇВСЬКОЇ ШКОЛИ ФІЛОСОФСЬКОЇ ПСИХОЛОГІЇ СІЛЬВЕСТР СІЛЬВЕСТРОВИЧ ГОГОЦЬКИЙ

Здійснена спроба об'єктивно реконструювати зміст курсу психології з визначенням предмета, методів дослідження і завдань науки про психічне С.С. Гогоцького. Уперше науковій спільноті презентується програма, за якою викладалась психологія в університеті. Висвітлені погляди на психіку і психічний розвиток професора Київського університету Св. Володимира з акцентуванням на єдність і наступність у поглядах з попередниками. Доводиться, що психологія є наукою про душевне життя, а її предметом виступають особливості та розвиток душевних або психічних проявів і має викладатись за чітко визначеною структурою. Зазначається, що душевне життя не становить абсолютної протилежності фізичному світу, зокрема, і тілесному організму, і тому може бути життям і діяльністю, існувати у просторі й часі. Наводяться переконання представника київської школи філософської щодо важливості обирання психологом методу для дослідження душевного життя і психічних явищ; вся справа буде залежати від того, з чого саме і яким чином дослідник розпочне свій шлях: чи спиратиметься перш за все на попередні поняття, що здобуті з-поміж ґрунтовного вивчення явищ, і тому згідно з ними буде здійснювати пояснення явища, або, навпаки, буде досліджувати спочатку деякі явища, виводити закони, і потім за ними здійснювати пояснення всієї маси визначених явищ. Розкривається розуміння проявів та процесів психічного життя у читаному курсі та їх важлива відмінність від явищ фізичної природи, що в них проявляються не зовнішні для людини речі, а її свідомість і поступовість розвитку та зростання, тобто розвиток її власної самосвідомості. Особливо зважає професор на той факт, що у системі проявів душевного життя здійснюється розвиток не зовнішньої для людини речі, не розвиток тілесного організму, що протиставляється людині, а розвиток самосвідомості і самовладання. Під час викладання курсу психології згідно з С.С. Гогоцьким необхідно акцентувати увагу на умови походження і причинний зв'язок психічних проявів та на їх послідовний порядок і сенс щодо свідомого теоретичного й практичного життя.

Ключові слова: психологія, душа, психіка, психічні явища, методи дослідження.

Постановка проблеми. Звернення до минулого науки дає змогу досліднику визначити внутрішню логіку і закономірності динаміки наукового знання, виявити рушійні сили, а також головні характеристики, котрі визначають його категоріально-концептуальну структуру і методичний апарат. Переосмислення результатів наукових досліджень, що здійснюється з розумінням їх сучасного рівня, і використання всього потенціалу накопичених знань – умова запобігання помилок і тупикових шляхів у науці, визначення реальних перспектив розвитку і забезпечення прогнозу у царині досліджуваних явищ. Історичний підхід має і визначене практичне значення, сенс котрого полягає у цілеспрямованій розробці методів психологічного дослідження на основі всезагального врахування досвіду наукового пізнання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Натепер розробка робочої програми з дисципліни, що викладається у закладі вищої освіти, не є складним завданням для викладача. Безумовно,

під час розробки програми викладач має врахувати особливості та стан наукових досягнень, соціальні цілі, можливості практичного впровадження отриманих знань та вказувати які саме компетенції мають сформуватись у студентів. І звісно, що за ХХ – поч. ХХІ ст. рівень наукових знань, кількість теорій і концепцій за законами логіки збільшились у десятки, а в окремих наукових галузях і в сотні разів. Що ж стосується періоду кінця ХІХ ст., то справедливо буде зазначити, що цей період для психологічної науки став доленосним, визначивши на наступні десятиліття хід її розвитку. Простежити цей шлях формування, становлення та розвитку психологічних знань дає змогу збережений екземпляр праці професора Київського університету С.С. Гогоцького, а саме «Программа психологии».

Наукові погляди С.С. Гогоцького досить висвітлені вченими-філософами (О. Волков, Н. Мозгова, С. Кузьміна, М. Ткачук) і педагогами (А. Біліченко, О. Вощевська, О. Прокоф'єва, О. Черкасов). Але

незадовільним можна визнати факт представлення Сільвестра Сільвестровича як психолога. Саме виправленню цієї ситуації, перериванню забуття і присвячується ця публікація.

Мета статті полягає у презентації результатів історико-психологічного дослідження щодо змісту першої програми, за якою викладалась психологія в Київському університеті Св. Володимира.

Виклад основного матеріалу. Після зняття заборони щодо філософських кафедр і викладання філософських дисциплін у 1863 році курс психології було доручено читати професору С.С. Гогоцькому.

Майбутній доктор наук народився 5 січня у 1813 р. у м. Кам'янець-Подільському Подільської губернії у родині священника (батько був протоієреєм). Спочатку виховувався у Подільській духовній семінарії з 1827 по 1833 р., а потім у Київській духовній академії з 1833 по 1837 роки. В Академії С.С. Гогоцький був учнем П.С. Авсенєва. Після її закінчення працював учителем польської мови, а пізніше бакалавром німецької мови та філософських наук. У 1845 р. переходить до Київського університету на кафедру філософії. В університеті С.С. Гогоцький читав курс логіки, психології та історії філософії.

Психологію в Київському університеті С.С. Гогоцький викладав за чітко визначеною структурою. *По-перше*, на його думку, необхідно розглянути загальні поняття психології, її джерела і матеріал. *По-друге*, розкрити методи психологічних досліджень і спосіб викладу психології. *По-третє*, здійснити обговорення місця психології в системі філософських наук і в системі наук і знань загалом. *По-четверте*, з'ясувати та розкрити значення психології в загальній системі освіти. *По-п'яте*, розглянути історичний розвиток психологічної науки. І *по-шосте*, провести ознайомлення з головними питаннями, які вирішує психологія, та особливостями поділу психології на частини.

С.С. Гогоцький до *загальних понять психології* як науки включає дослідження проявів душевного життя і доступних для людини її законів. Це дослідження має привести до складання доступного поняття про самий початок душевного життя і його відношення до тілесного організму як до знаряддя її проявів, що вивчаються.

Пояснення цього визначення психології, переконаний професор, уможлиблюється завдяки порівнянням понять про психологію, які снували на той час з попереднім розумінням про неї, і особливо з тими поняттями, котрі панували у XVII та XVIII ст. «У попередні часи, – пише С.С. Гогоцький, – панувало або уявлення душі (у метафізиків-спіритуалістів), як окремої і готової субстанції з її предикатами, або (у реалістів) подавався лише один опис прояву душевних явищ, без

уваги до законів їх послідовності, до їх взаємного зв'язку і до загального смислу» [3, с. 1]. Наприкінці XIX – поч. XX ст., яким би не був напрям психології, увага звертається, власне, на самі закони щодо походження і послідовності душевних проявів, незалежно від того, чи визначати те й інше лише законами тілесної організації і немов би пасивним пристосуванням до них душевного життя, або знаходити керуюче ними, або присутній їхній і разом з ними і в них душевний початок, що розвивається.

Де знаходити джерела психології? Що слугує матеріалом для психологічних досліджень? На ці питання професор відповідає таким чином: «Якщо психологія займається дослідженням душевних проявів, то саме ці прояви і будуть матеріалом для психологічних досліджень; органом же для аналізу цих проявів мають стати спостереження над іншими і самоспостереження. Одне має доповнюватися іншим» [3, с. 2].

Складність і непорозуміння щодо джерел і матеріалу психологічних досліджень, вважає професор, можуть походити від трьох причин:

По-перше, якщо б психологічна наука наприкінці XIX – поч. XX ст. обмежувалась абстрактними поняттями про людський дух, як істоти лише усунутої від матеріального світу і протилежній йому (у сенсі декартовському або вольфганському). У такому разі це могло викликати здивування щодо джерела і матеріалу психології, так, як і те, й інше могло б полягати лише у розумовому спогляданні і в апіорних положеннях про душу, що недоступні досвіду і спостереженню. Але психологія на рубежі XIX – XX ст. займається дослідженням, констатує С.С. Гогоцький, проявів душевного життя людини, які доступні спостереженню; і лише за ними виробляє можливі для людини загальні висновки про душевний агент. Виходить, що у спостереженні і самоспостереженні психологія має необхідний для неї матеріал. Уся справа буде полягати лише в тім, щоб набувати здатності бачити в них те, що саме полягає в них; а це одне з найважливіших питань у справі психологічних досліджень. «Наприклад, – пише професор, – багатьом здається, що відчуття є прямим похідним подразненням внутрішнього і зовнішнього; а між тим самі фізіологи вважають, що відчуття є явищем нематеріальним» [там само, с. 2].

По-друге, зазначає С.С. Гогоцький, питання про джерела і матеріал психологічної науки може виникнути й у представників гегелівської психології абсолютного ідеалізму. Причина непорозуміння стосовно психологічного матеріалу у подібних скептиків полягала б у самому їх погляді на визнані ними прояви психічного життя як матеріалу психології. Заперечуючи в цих проявах будь-яке психологічне значення, вони б вбачали в них лише матеріал не психологічний, а фізіологічний і біологічний, вважаючи, що і психологія має увійти

до складу фізіології як один розділ або заключний її відділ. Але, вважає С.С. Гогоцький, ґрунтовний аналіз проявів, що називаються душевними, і проявів тілесних органів, як їх знаряддя, саме до того й призводить і має призводити, щоб з'ясувати і виділити недоступний фізіологічним дослідженням психічний зміст навіть у первісних і нижчих його проявах, оскільки чим далі і вище просувається розвиток психічного життя, тим більше воно розходиться з предметом фізіології. Такої думки дотримувались і деякі фізіологи. «Тому, – пише професор, – просуваючись все далі й далі своїми посібниками у поясненні психічного життя, природознавство або фізіологія шляхом своїх досліджень приведуть зрештою не до того, щоб вважати себе спроможним звести психічні прояви у фізичну сферу, що доступна експериментам, а навпаки, шляхом тих же досліджень не лише визнати вищий початок психічних проявів, але й будуть змушені допустити присутність цього вищого початку навіть у найнижчих проявах психічного життя, котрі лише для поверхневого погляду здавались суто матеріальними» [там само, с. 3].

По-третє, власне, особливості душевних проявів і властивість спостереження їх у інших і в собі, на думку професора, можуть викликати непорозуміння стосовно значення самого джерела і матеріалу психології. «У науках природничих, наприклад, – пише С.С. Гогоцький, – у фізиці, фізіології, мінералогії, ботаніці і т. д., сфери дослідження виділяються чітко, навіть зовнішніми окресленнями одна від одної і завжди становлять дещо окреме від спостерігача, протиставляються йому; тоді як предмети психологічного спостереження і самоспостереження далеко не мають такої виразності і наочної визначеності. Нитками свого зародження вони майже завжди сховані від нас і лежать поза сферою свідомості; та й усвідомлюваний в нас процес душевних проявів слабшає, сплутується або й зовсім припиняється, як тільки світлий струмінь нашої свідомості вторгається у сферу позасвідомої продуктивності» [там само, с. 3–4]. Крім того, вважає професор, рухи, звуки, окреслення, що піддаються спостереженню та у яких постають для спостереження душевні прояви, не самі по собі, своєю баченою і чуваною стороною важливі для дослідника, а тим внутрішнім смислом, що покладений в них, і котрий необхідно ще проаналізувати. Для цього іноді необхідні умови, які б далеко перевершували досконалість знарядь чуттєвого спостереження. Так, для ґрунтового знання фізики, хімії, фізіології необхідні підготовчі свідчення і прямі вивчення обраного предмета, і це досить довготривалий і багатовитратний процес. Але саме по собі це знання не вимагає глибокого психічного розвитку. Натомість для правильної оцінки психічних проявів, особливо вищих, зазначає С.С. Гогоцький,

«необхідно як би мати їх і в самому собі, у своїй душі, вимагається як би паралельне їм власне внутрішнє зростання» [там само, с. 4]. Без цієї умови, переконаний професор, чимало психічних проявів будуть для людини чужими і ніяким досвідом вона не відтворить і не зробить їх наочними, так само, як сліпий від народження ніколи не зможе сформувати поняття про кольори. При цьому всі ці особливості психологічного спостереження і самоспостереження показують лише його специфічну складність, котра уповільнює успіхи психологічних досліджень і іноді робить нерішучими категоричні висновки. Але здобуті знання від спостереження і самоспостереження анітрохи не виключають можливості і важливого освітнього значення психології, особливо, вважає професор, під час використання інших допоміжних знань для психологічних досліджень. Зокрема, знанням для психологічних досліджень душевного життя людини може стати спостереження за душевними проявами тварин.

С.С. Гогоцький вказував і на особливу важливість додаткових знань, засобів для психологічних досліджень, що містяться в результатах і методах природознавства, особливо в дослідженні рослинного і тваринного життя. Вони є дуже важливими як у позитивному, так і в негативному сенсі: в позитивному сенсі для аналогічних заключень щодо душевного життя; в негативному – тому що виразно приводять до тієї межі, далі котрої унеможливується використання природознавчих методів у психології. Важливість природознавства виходить з самого поняття душевного життя. Оскільки душевне життя, стверджує С.С. Гогоцький, не становить абсолютної протилежності фізичному світу, зокрема, і тілесному організму, і тому може бути життям і діяльністю, існувати у просторі й часі, то природно, що психолог не тільки може, але й мусить вивчати душевне життя і за матеріальними утвореннями, що являють предмет природознавчих досліджень, у середовищі котрих душа живе і діє. «Так само, – пише С.С. Гогоцький, – як і про талант музиканта ми дізнаємося не лише розумовим спогляданням, не абстрактно, а за тими переливами звуків, у котрих він виражається» [там само, с. 5]. І це аніскільки не протирічить тому, що зазначено вище про специфічну складність психологічних досліджень. Тому якщо вищі душевні прояви всіма своїми властивостями і якість не можуть бути пояснені власними змінами, що можна спостерігати в органах, то це, вважає професор, не спростовує тієї неспроможної істини, що первісне походження душевних проявів, їх нижчі інстанції перебувають у тісному зв'язку з фізіологічними проявами, що спостерігаються.

При всьому вищезазначеному щодо джерел психологічних знань, згідно з уявленнями

С.С. Гогоцького, всі ці засоби отримання психологічного матеріалу вимагають ще і наявності здібності до самоспостереження. «Лише тоді, – пише професор, – коли прояви вираження душевного життя ми можемо зрозуміти в інших, коли їхній смисл є глибоко зрозумілий та усвідомлений у себе самих» [там само, с. 5].

Виходить, що у проявах душевного життя, у їх окресленнях і звуках, що надані чуттям для спостереження, не передається ще безпосередньо їх сенс не лише віддалений, але й найближчий. І тварина бачить на геніальній картині ті ж окреслення, чує у музикальній симфонії ті ж звуки, що і людина; однак тварина не розуміє смислу цих окреслень і звуків. Відшукуванням цього смислу частково має сприяти метод психологічних досліджень, з котрим має узгоджуватися до певної міри й виклад психології. Частково тому, що загальне чуття цього смислу надається людині не одним методом, а ще й безпосередньо психічною природою людини. *Але що ж таке метод, власне метод психологічний?* С.С. Гогоцький надає такі роз'яснення, відповідаючи на це питання.

Під методом (від грец. μέθοδος – шлях дослідження або пізнання) С.С. Гогоцький розуміє розумовий шлях, котрий обирає дослідник для того, щоб зрозуміти безладний перебіг і масу будь-якого роду явищ, тобто усвідомлювати їх у зв'язку з об'єднуючими й осмислюючими їх загальними законами. Вся справа буде залежати від того, з чого саме і яким чином дослідник розпочинає свій шлях: чи спирається перш за все на попередні поняття, що здобуті з-поміж ґрунтового вивчення явищ, і тому згідно з ними пояснює явища, або, навпаки, досліджує спочатку деякі явища, виводить закони, а потім за ними пояснює і розуміє всю масу визначених явищ. Тому що одразу, вважає професор, дослідник не може йти і від закону до явищ і від явища до закону. Таким видається С.С. Гогоцькому загальне поняття про метод.

Відповідаючи на питання щодо розуміння методу у попередні часи, зокрема до XIX ст., професор обмежується небагатьма словами і говорить про те, що у ті часи на нього майже не зверталась увага в психології [3]. «Більшість мислителів і психологів, – пише С.С. Гогоцький, – керуючись духом крайнього дуалізму, а також моральними, метафізичними і релігійними початками, всю увагу скеровували до того, щоб лише виділити душу абстрактними предикатами від усього речовинного, і для того одразу догматично визначали душу, як просту, неруйнівну істоту, і лише потім затверджували ці положення властивостями свідомості й думки, котрі не мають у собі протяжності та складності, що властиві всьому речовинному і протяжному» [там само, с. 6]. Потім відбувалось приписання цій неруйнівній істоті простим набором і перерахуванням так званих здібностей, котрі

нею виявляються для свідомості, хоча, перекоаний професор, жодного внутрішнього зв'язку не було ні між здібностями, ані між здібностями з поняттям простого існування душі. Інша думка, особливо у XVIII ст., представлена сенсуалістами, часто навіть не відхиляючи метафізичних понять про душу або залишаючи їх у стороні, які обмежувались вивченням лише таких проявів і властивостей душевного життя, котрі виявляються для спостереження. Але і цей метод, хоча й був корисним у подальшому використанні для кращої його розробки, сам по собі не призводив до будь-якого суттєвого результату. Цей метод у застосуванні до психології був лише описовий і притому лише поверхневий: аматори, котрі використовували цей метод і цікавились психологічними питаннями, не здійснювали різноманітного аналізу душевних проявів, їх переплетіння з процесами тілесного організму, щоб за самим цим переплетінням й аналогією між ними можна було, так би мовити дотиково дійти висновку, у чому і де між ними обривається ця виникаюча злитість і сама собою виникає необхідність розділення. Не заглиблювалися такого роду психологи і в загальний смисл, і у внутрішній послідовний зв'язок душевних проявів та їх значення стосовно розумової діяльності людини.

У XIX ст., особливо після німецького ідеалізму, найрізноманітнішим способом стали розробляти та використовувати в психології цей дослідний метод, початок котрому був покладений у XVIII ст. Розробці та успішному використанню цього методу у межах психології сприяли значні на той час успіхи у природознавстві; а цей метод і полягає у вивченні явищ, у виводі з них законів, котрі потім використовуються до пояснення явищ. Використовуючи цей метод, психологи вважали, що з його допомогою можна надати психології цілковито науковий характер. Але, розмірковуючи над вищезазначеним, С.С. Гогоцький говорить, що «іноді психологи, навіть ті, котрі визнають неможливість повного використання до проявів душевного життя природознавчих прийомів, втішались думкою, що метод природознавства все більше й більше із недоступної, як вважалось раніше, сфери душевного життя відкриває сферу фізичного світу; отже, можна вважати, на думку цих психологів, раніше або пізніше й уся сфера душевного життя відкриється як чисто фізична у тому ж сенсі, як і предмет інших природничих наук, наприклад, фізики, хімії і т. д. Не заперечуючи аніскільки дуже важливого вчення деяких природничих наук, і особливо фізіології і фізики для психологічних досліджень, можна дещо інакше думати про результати цих наук і їх ґрунтового використання в психології. Можна вважати, що чим далі, тим усе більше і глибше використання цих прийомів буде призводити до переконання, що не

лише в основі вищих, але й самих нижчих проявів душі лежить самостійний душевний початок» [там само, с. 7–8]. С.С. Гогоцький з цього приводу наводить два приклади: 1) раніше, коли психологічний аналіз був вкрай слабкий, багато хто з учених визнавав відчуття справою матеріальною; тоді як фізіолог Адольф Йоген Фік (1829–1901), користуючись фізіологічними даними, доходить висновку, що відчуття є явищем нематеріальним; 2) раніше вважалося, що локалізація відчуттів і просторові виміри становлять лише пасивний продукт перципіування; тоді як у разі найкращого розуміння фізіологічних показників і у разі більш ґрунтовного міркування для остаточного вирішення цього питання знадобиться вдатись до трансцендентальних пропозицій.

С.С. Гогоцький вважає, що, розмірковуючи стосовно методів природознавчих досліджень і тісного зв'язку психічних проявів з тілесними процесами організму, психолог мусить мати на увазі й ті особливості, якими душевне життя відокремлюється від фізичних процесів. Саме тому метод психологічних досліджень, незважаючи на необхідність і важливість для дослідження душевних проявів природознавчих прийомів, все ж таки вимагає хоча б частково шукати доповнення й у внутрішньому вивченні взаємного співвідношення і загального сенсу тих ідеальних ланцюгів, із яких складається невидиме й недотикове душевне життя людини. Того вимагає і можливість, що спостерігається в людині з розвитком внутрішніх сил, деякої міри вільного самовладання – розумового і морального. Ця можливість показує, констатує професор, що не можна видавати послідовний порядок душевних проявів лише як сліпе здійснення за зовнішнім поштовхом, але необхідно мати на увазі і ту внутрішню, іманентну мету, до якої сама природа спрямовує цей розвиток людського душевного життя, а саме до самопізнання, самовладання і самоосвіти [1; 2].

Таким чином, загальне методологічне правило психології, котре є необхідним під час дослідження душевного життя, з одного боку, частково таке саме, як і в природознавстві; а саме індуктивний розгляд проявів цього життя, пояснення самого їх походження і причинного зв'язку між ними. Подібний аналіз за сприяння психофізичних досліджень сприяє і ґрунтовному заключенню щодо тих властивостей душевної природи, за котрими необхідно у разі наукового відношення до справи визнати в ній початок (*principium*), що виступає за межі сил і законів, доступних людському спостереженню фізичної природи. «Позаяк сучасна психологія, – пише С.С. Гогоцький, – принаймні у найкращих її представників, не визнає попереднього крайнього психологічного дуалізму і розглядає душевне життя як таке, котре вплітається у процеси тілесного організму і перепліта-

ється з ними, то природно, що уважний розгляд фізичних процесів, котрі супроводжують прояв душевного життя, може поступово підвести нас до тих меж досвіду і спостереження, де ми вже можемо не арґювати, але на підставі фактичного аналізу душевних проявів, робити тверде заключення про необхідність визнання в них вищого, самостійного початку, що ними керує» [там само, с. 9].

Але, з іншого боку, вважає С.С. Гогоцький, методологічне правило психології має і свою особливість і відрізняється від методів природознавства, допускаючи доповнення до них, котре вимагається самою властивістю проявів і процесів душевного життя.

Згідно з думками С.С. Гогоцького, у проявах і процесах душевного життя є та важлива відмінність від явищ фізичної природи, що в них проявляються не зовнішні для людини речі, а її свідомість і поступовість розвитку і зростання, тобто розвиток її власної самосвідомості. І у фізичних організмах можна спостерігати не одне зціплення речовинних мас, але й розвиток (еволюцію), тобто диференціювання однієї цільної живої істоти на декілька зв'язаних проявів, що все більше і більше визначаються, і їх інтегрування до одного реального підсумку, до єдності живої істоти.

Але в системі проявів душевного життя або, як говорить С.С. Гогоцький «в його організмі» знаходиться та нова риса, що у всіх його диференціаціях, в їх гармонії і наростанні, здійснюється розвиток не зовнішньої для людини речі, не розвиток тілесного організму, що протиставляється людині, а розвиток самосвідомості і самовладання. У силі самосвідомості й самовладання міститься не зовнішня, що привноситься ззовні, а внутрішня, іманентно (від лат. *immanes* – перебуваючий усередині) притаманна мета проявів душі та їх порядку. Маючи на увазі цю дуже важливу рису душевного свідомого життя людини, на думку професора, необхідно звертати увагу не лише на походження, умови і обставини походження душевних проявів, але й на самосвідомість, що здійснюється в них і через них. «Було б вкрай дивно, – пише С.С. Гогоцький, – і навіть безглуздо, якщо б самосвідома істота розглядала свої власні прояви, тобто свій власний розвиток (еволюцію), лише як сторонню річ, а не як розвиток власної свідомості, до якого і має рухатись увесь хід душевних проявів» [там само, с. 10].

Професор пропонує таке пояснення душевних проявів. Пояснення з першої позиції стосується їх походження і причинного зв'язку – *етіологічна*; її ще можна назвати генетичною в тому сенсі, що в ній розглядаються умови, за котрих зароджуються і розвиваються душевні прояви. Друга позиція – *телеологічна (доцільна)*: спрямована на пояснення смислу і значення цих проявів лише у повній їх сукупності, котра одушевляється центральною силою самосвідомості.

Виклад психології, на думку С.С. Гогоцького, залежить від задач психології і способів психологічних досліджень: 1) визначення умов походження і причинний зв'язок душевних проявів; 2) зосередження на їх послідовному порядку і сенсі стосовно свідомого теоретичного й практичного життя. До першого роду психологічних праць, зауважує професор, належать всі фізіологічні праці, що межують з психологічними питаннями. Сюди вчений відносить психологічні праці Іоганна Фрідріха Гербарта (1776–1841), Фрідріха Едуарда Бенеке (1798–1854), Франца Теодора Вайца (1821–1864), Густава Адольфа Лінднера (1828–1887) і багатьох інших. До другого напрямку належать переважно психологічні курси Жуля Мішле (1798–1874), Іоганна Карла Фрідріха Розенкранца (1805–1879), Іоганна Едуарда Ермманна (1805–1892) та ін.

На думку С.С. Гогоцького, необхідно поєднати обидва способи викладу психології, аби поняття про розвиток душевних сил виправдовувалося самим їхнім аналізом, а не виводилося з недоступної для людини ідеї чистого мислення й абсолютного духу.

Третім пунктом у викладанні курсу психології С.С. Гогоцького зазначено питання щодо *місця психології в системі філософських наук і в системі наук та знань загалом*.

Пояснюючи послідовний порядок душевних проявів, у котрих поступово розвивається свідоме життя людини, професор переконаний, що «психологія слугує немов би приготуванням і вступом до філософії» [там само, с. 11]. Аналізуючи теоретично поступовий розвиток душевних проявів, психологія наближається до логіки і до теорії пізнання або до гносеології, а у зв'язку з оглядом розвитку внутрішнього почуття, зазначає С.С. Гогоцький, до теорії мистецтва або естетики; розгляд прояву бажань, спонукань – до моральної філософії і до філософії права.

З приводу місця психології в системі наук загалом у С.С. Гогоцького ми знаходимо думку, яка є абсолютно співзвучна і сучасним поглядам: психологія являє ланцюг, котрий пов'язує природознавчі й моральні науки. «З одного боку, – пише С.С. Гогоцький, – психологія використовує результати природознавства (переважно фізики і фізіології), щоб з'ясувати найвіддаленіші, глибокі корені, котрими наші чуття переплетені з процесами природи (наприклад, у відчуттях зорових, слухових, дотикових і т. д.); з іншого боку, вона не зупиняється на цьому самотньому огляді природничого матеріалу в людській істоті, а досліджує, як з нього, або краще сказати, крізь нього, виростає самосвідомість і вольова істота, у котрій природа немов би пізнає себе і перетворюється лише на базис і арену морального світу» [там само, с. 11–12].

На підставі вищевикладеного не викликає жодного сумніву *освітнє значення психології* та існування складностей, що пов'язані з ґрунтовним вивченням психології та важливістю умов, які треба мати на увазі і враховувати для успішного вивчення психології.

Освітнє значення психології С.С. Гогоцький пояснює таким чином:

а) Психологія, займаючи середню ланку між природознавством і моральними науками, зображує природничий перехід людини від природи, як знаряддя чуттєвих потягів і пристрастей, в істоту самосвідому і моральну людину, котра здатна до самовладання; а подібним теоретичним викладом психологія непомітно перетворює справу знання на справу власної волі і бажання. У цьому внутрішньому перетворенні людської істоти, у цьому приєднанні до людини з її природними задатками людини моральної, котра уможливується завдяки процесам самопізнання і самовладання, і полягає сама сутність освітнього значення психології. У психології представлено немов би мініатюрний тип історії розвитку кожної людини і людства загалом. Природознавство має величезне значення, надаючи людині владу над фізичною природою для матеріально утилітарних цілей, всебічним проникненням в її закони; але ця влада не мала би сенсу без розуміння внутрішньої природи людства, до розвитку котрої і має бути спрямовано все знання законів фізичної природи. Але такому розумінню людської природи та її послідовного розвитку, переконаний професор, прокладає шлях переважно психологія.

б) Окрім того, якщо дорожити значенням кожної науки, кожної галузі освіти, то, звісно, що мусить мати суттєве значення і наука про психічне життя як вихідний початок і носій будь-якої науки і освіти.

На підґрунті вищезазначеної думки С.С. Гогоцького зрозуміло, які саме необхідні знання для успішного вивчення психології. З одного боку, вимагається певний запас знань зі сфери природознавства. Зауважує професор і на особливо необхідному знанні фізики, принаймні деяких відділів фізіології з приєднанням математичних знань як загального методу природознавства. З іншого – необхідні знання, що стосуються морального життя людства і особливо правильне розуміння моральної природи людини та моральних начал її життя, котрі створюються історією.

П'ятим пунктом у структурі плану викладання психології у С.С. Гогоцького зазначено *історичний розгляд психологічної науки*.

В історії психології, зазначає С.С. Гогоцький, перш за все необхідно розрізнати стан психології і психологічних ідей до XIX ст. від стану тих самих ідей у XIX ст. «Незважаючи на те, – пише

професор, – що між цими двома періодами є досить велика нерівність упродовж часу, ми маємо відокремити їх один від одного; тому що до XIX ст. у загальному стані психологічних ідей і психології, як окремої науки, можна сказати, не відбувалось суттєвих змін. І у попередні часи, як і у XIX ст., постійно існували два несхожі і навіть абсолютно протилежні напрями психологічних ідей, котрі зазвичай називають ідеалізмом або спіритуалізмом і реалізмом або матеріалізмом. У XVIII ст. і особливо в його другій половині вже з'являються окремі курси психології; однак ні те, ні інше суттєво не змінило стану психології і психологічних ідей» [там само, с. 13].

С.С. Гогоцький вказує, що до XIX ст. психологічний ідеалізм складався взагалі лише з визнання і доказування не матеріальної сутності душі людини, з котрою потім зовнішньо поєднували виявлені нею здібності, такі як свідомість, розум, пам'ять, воля і т. д. Хоча зовсім не було видно ні послідовності внутрішньої єдності у властивих для них проявах, ні їх зв'язку з самою натурою нематеріального душевного єства. Навіть у питанні, найбільш складному й найменш доступному науковим дослідженням, а саме про відношення душевного життя до життя тіла, є важлива відмінність попередніх століть від XIX століття. У попередніх століттях обмежувались лише найзагальнішими і поверхневими зближеннями або розділеннями двох сторін єства людини, хоча вони були одразу визнані роз'єднаними та протилежними. І саме тонкий психологічний аналіз щодо співвідношення душі й тіла вказує на безліч точок зближення й розділення цих двох сторін людської природи.

З іншого боку, вважає професор, і психологічний реалізм попередніх часів, не виключаючи і XVIII ст., тільки описує різні здібності душі, на які вказувало безпосереднє спостереження, не звертаючи увагу на внутрішню єдність, що пронизувала всі душевні прояви, впливала на їх загальний вищий сенс. Проте майже голослівно визнаючи в їх основі також матеріальний початок, котрий лежить в основі фізичних явищ. Як у психології метафізичного напрямку, стверджує С.С. Гогоцький, його представники лише протиставляли душу і тіло, матерію і дух, так представники школи грубого сенсуалізму й матеріалізму лише голослівно ототожнювали душевний початок з фізичними силами. «Ні там, – говорить професор, – ні тут не було ґрунтового аналізу тих стихій, котрі б вказували на справжню аналогію і справжню відмінність між життям душевним і силами та сферами фізичної природи» [там само, с. 14].

Але відсутність зв'язку між загальними властивостями або загальними проявами душевного життя та її здібностями, які піддаються спостереженню, між процесами душевними і тілес-

ними стало причиною, що у XVIII ст., принаймні в школі метафізичного догматизму увійшло у звичай відокремлювати психологію раціональну або розумову (*rationalis*) від емпіричної або досвідної (*empirica*). Перша, вважає С.С. Гогоцький, лише описувала абстрактні властивості істоти душі, відчуженої від світу явищ, як її простоту, незруйновність, розумність, свободу волі; друга – також описувала душевні прояви, що піддаються спостереженню, як нижчі, так і вищі, хоча під час описання вищих властивостей і здібностей душі часто відбувалось зміщення між задачами вищезазначених двох психологій. Але ні та, ні інша не ставили питання про внутрішній зв'язок між проявами душевного життя і її внутрішній початок, і про той послідовний хід її різноманітних проявів, у якому до певної міри і виражається для людини душевне життя.

Інакшого характеру набуває психологічний ідеалізм і реалізм у XIX ст. На думку С.С. Гогоцького, психологічний ідеалізм XIX ст. (німецький) розпочав з того, що зайнявся не визначенням відчуженої і як би готової субстанції людського духу, а зображенням послідовного розвитку душевного життя, спрямованого до вищої її досконалості, що розуміється із самої ідеї духу. А реалізм, стверджує професор, не задовольнявся цим описанням душевних проявів, а користувався допомогою різноманітних прийомів дослідження, що сформувались переважно на поприщі природознавства, став пояснювати позитивні умови того ж послідовного порядку душевних проявів, котрий складав, так би мовити, єдине завдання німецького ідеалізму. Але як ідеалізм, так і реалізм мали на увазі не визначення душевної субстанції, а властивий душевному життю розвиток, лише з тією різницею, що перший визначає цей розвиток аргіогі, з ідеї абсолютного духу, і тільки підтверджував його зображенням фактичного розвитку душевних сил; а другий – доходив до нього шляхом найрізноманітнішого позитивного вивчення.

Таким чином, стверджує С.С. Гогоцький, у XIX ст. дві раніше роз'єднані психології – розумова та емпірична, в сфері ідеалізму й реалізму, за самої несхожості їх методів, зблизились й склали одну психологічну науку.

Останнім питанням, шостим, у структурі викладання психології у професора зазначається *ознайомлення з головними питаннями, які вирішує психологія, та розділами психологічної науки*.

Згідно з С.С. Гогоцьким, викладання психології має здійснюватися відповідно до її поділу на дві частини: у першій розглядаються свідомі прояви душі, або принаймні прояви душевного життя, що постають безпосередньо, їх взаємне відношення і послідовний порядок; у другій – відно-

шення душевного життя і її самостійного початку до тілесного організму. Вирішення питань, котрі розглядаються у першій і другій частинах психології, має надавати пояснення і загальні висновки задля їхнього використання у теорії пізнання і до наук загалом, а також у мистецтві, практичному та морально-суспільному житті.

Висновки і пропозиції. Головними пунктами в структурі викладання психології у С.С. Гогоцького є такі: 1) психологія є наукою про душевне життя, а її предметом виступають особливості та розвиток душевних або психічних проявів; 2) психологія має викладатись за чітко визначеною структурою: по-перше, необхідно розглянути загальні поняття психології, її джерела і матеріал, по-друге, розкрити методи психологічних досліджень і спосіб викладу психології, по-третє, здійснити обговорення місця психології в системі філософських наук і в системі наук і знань взагалі, по-четверте, з'ясувати та розкрити значення психології в загальній системі освіти, по-п'яте, розглянути історичний розвиток психологічної науки, по-шосте, провести ознайомлення з головними питаннями, які вирішує психологія та особливостями поділу психології на частини; 2) душевне життя не становить абсолютної протилежності фізичному світу, зокрема, і тілесному організму, і тому може бути життям і діяльністю, існувати у просторі й часі; 3) психолог мусить вивчати душевне життя і за матеріальними утвореннями, що являють предмет природознавчих досліджень, у середовищі котрих душа живе і діє; 4) визнається важливість обирання психологом методу для дослідження душевного життя і психічних явищ; вся справа буде залежати від того, з чого саме і яким чином дослідник розпочне свій шлях: чи спиратиметься перш за все на попередні поняття, що здобуті з-поміж ґрунтового вивчення явищ, і тому згідно з ними буде здійснювати пояснення явища, або, навпаки, буде досліджувати спочатку деякі явища, виводити закони і потім за ними здійснювати пояснення всієї маси визначених явищ; 5) психічні прояви мають тісний зв'язок з тілесними процесами організму, тому психолог мусить мати на увазі й ті особливості, якими душевне життя відокремлюється від фізичних процесів; 6) саме метод психологічних досліджень, незважаючи на необхідність і важливість для дослідження душевних проявів природознавчих прийомів, вимагає хоча б частково шукати доповнення й у внутрішньому вивченні взаємного співвідношення і загального сенсу тих ідеальних ланцюгів, із яких складається невидиме й недотикове душевне життя людини; цього вимагає і можливість, що спостерігається в людині з розвитком внутрішніх сил, деякою мірою вільного самовладання – розумового та морального, і саме ця можливість показує, що не

можна видавати послідовний порядок душевних проявів лише як сліпе здійснення за зовнішнім поштовхом, тобто необхідно мати на увазі і ту внутрішню, іманентну мету, до якої сама природа спрямовує цей розвиток людського душевного життя, а саме до самопізнання, самовладання і самоосвіти; 7) загальне методологічне правило психології під час дослідження душевного життя, з одного боку, частково таке саме як і в природознавстві, а саме індуктивний розгляд проявів душевного життя, пояснення їх походження і причинного зв'язку між ними, а з іншого боку, методологічне правило психології має і свою особливість і відрізняється від методів природознавства, допускаючи доповнення до них, котре вимагається самою властивістю проявів і процесів душевного життя; 8) у проявах і процесах душевного життя є та важлива відмінність від явищ фізичної природи, що в них проявляються не зовнішні для людини речі, а її свідомість і поступовість розвитку та зростання, тобто розвиток її власної самосвідомості; 9) у системі проявів душевного життя здійснюється розвиток не зовнішньої для людини речі, не розвиток тілесного організму, що протиставляється людині, а розвиток самосвідомості і самовладання; 10) в силі самосвідомості й самовладанні міститься не зовнішня, що привноситься ззовні, а внутрішня, іманентно притаманна мета проявів душі та їх порядку і на цю дуже важливу рису душевного свідомого життя людині необхідно звертати увагу не лише на її походження, умови та обставини походження душевних проявів, але й на самосвідомість, що здійснюється в них і через них; 11) пояснення душевних проявів уможлиблюється з таких позицій: пояснення з першої позиції стосується їх походження і причинного зв'язку – етіологічна або генетична, в тому сенсі, що в ній розглядаються умови, за яких зароджуються і розвиваються душевні прояви, а друга позиція – телеологічна (доцільна), що спрямована на пояснення смислу та значення цих проявів лише у повній їх сукупності і яка одушевляється центральною силою самосвідомості; 12) під час викладання курсу психології необхідно акцентувати увагу на умови походження і причинний зв'язок душевних проявів та на їх послідовний порядок і сенс стосовно свідомого теоретичного й практичного життя.

Література:

1. Гогоцький С.С. Краткое обозрение педагогики или науки воспитательного образования. Киев : Типография Е.Я. Федорова, 1882. 147 с.
2. Гогоцький С.С. Введение в педагогику. Вып. 2-ой. Киев : В Унив. Тип., 1882. 84 с.
3. Гогоцький С.С. Программа психологии. Киев, 1880–1881. С. 1–235.

Melnyk O. A. Psychology as the science about the psyche and psychic development in the course to the reading representative of the Kyiv school of philosophical psychology Silvestr Silvestrovich Gogotsky

An attempt is made to objectively reconstruct the content of the course in psychology with the definition of the subject, methods of research and tasks of the science of psychic S.S. Gogotsky. For the first time, the scientific community is presented with a program that taught psychology at the university. Illuminated views on the psyche and mental development of the professor of Kiev University of St. Volodymir with an emphasis on unity and continuity in views with his predecessors. It is argued that psychology is the science of mental life, and its subject matter is the features and development of mental or mental manifestations and should be taught in a well-defined structure. It is noted that the spiritual life, is not the absolute opposite of the physical world, in particular, the bodily organism, and therefore can be life and activity, exist in space and time. Believes the representative of the Kiev School of Philosophy about the importance of choosing a psychologist method for the study of mental life and mental phenomena; the whole matter will depend on what exactly and how the researcher starts his journey: whether he will rely primarily on the previous concepts acquired from a thorough study of the phenomena, and therefore, according to them, to explain the phenomenon, or, conversely, will first investigate some phenomena, derive the laws, and then, after them, to explain the whole mass of certain phenomena. An understanding of the manifestations and processes of mental life in the reading course is revealed and their important difference from the phenomena of the physical nature, which are manifested not in things external to man, but in his consciousness and gradual development and growth, that is, the development of his own consciousness. The professor particularly emphasizes the fact that in the system of manifestations of the spiritual life is the development of things not external to man, not the development of a bodily organism opposed to man, but the development of self-consciousness and self-control. In teaching psychology according to S.S. Gogotsky should emphasize the conditions of origin and causal connection of mental manifestations and their consistent order and meaning in relation to conscious theoretical and practical life.

Key words: *psychology, soul, psyche, psychic phenomena, research methods.*